

JOLITA URBANAVIČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, eksperimentinė fonetika, fonologija, leksikografija, baltų ir slavų kalbų kontaktai.

RYTŲ IR PIETRYČIŲ VILNIŠKIŲ KALBINĖS NUOSTATOS

Language Attitudes of Residents of Eastern
and South-Eastern Vilnius (Vilniškiai)

ANOTACIJA

Straipsnis parengtas remiantis 2011–2013 m. Lietuvių kalbos institute vykdyto projekto *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* medžiaga. Vykdam projektą užpildytos sociolingvistinės anketos leidžia tirti kalbų ir dialektų vartojimą atsižvelgiant į įvairius socialinius veiksnius, aprėpiant svarbiausias kalbos vartojimo sritis ir amžiaus grupes (jaunesniąją (iki 30 m.), vidurinę (31–50 m.) ir vyresniąją (nuo 51 m.) kartas). Straipsnyje analizuojami 34 rytų aukštaičių vilniškių punktų duomenys, surinkti Tverėčiaus, Adutiškio, Švenčionių, Švenčionėlių, Mielagėnų, Strūnaičio, Sarių apylinkėse. Tiriamas bendrinės kalbos, vilniškių patarmės ir slavų (baltarusių, lenkų, rusų) kalbų vartojimas trijose srityse: individualiojoje (mąstymas), privačiojoje (namai, šeima) ir viešojoje (kaimo bendruomenė, oficiali komunikacija, mokykla, bažnyčia).

ANNOTATION

The article has been developed on the basis of the material under the Project “Modern Research of Geolinguistics in Lithuania: Optimization of Network of Points and Interactive Spread of Dialect Information” carried out at the Institute of the Lithuanian Language in the years 2011–2013. The sociolinguistic questionnaires filled in during the Project enable the exploration of the use of languages and dialects taking into consideration different social factors covering the most important domains of language use and age groups (younger (under 30 years old), middle (31–50 years old) and older (from 51 years old) generations). The data of 34 points of Eastern Aukštaitian sub-dialect of Vilnius gathered in the localities of Tverėčius, Adutiškis,

---

ESMINIAI ŽODŽIAI: kalbinės nuostatos, domenas, diglosija, atvirasis prestižas, paslėptasis prestižas.

KEYWORDS: language attitudes, domain, diglossia, overt prestige, covert prestige.

Švenčionys, Švenčionėliai, Mielagėnai, Strūnaitis, Sariai, which are attributed to Eastern and South-Eastern sub-dialects of Vilnius by dialectologists, are under analysis. The relations between the standard language, sub-dialect of Vilnius and Slavic languages (Belarusian, Polish, Russian) were analysed based on their use in different domains: individual (thinking), private (home, family) and public (village community, official communication, school, church).

TYRIMO PROBLEMATIKA IR METODAI

Pastaraisiais metais Europoje populiarėjanti regionalizacijos (kaip priešingybės globalizacijai) ideologija skatina tarminių nuostatų, tarmių socialinės vertės tyrimus. Lietuvoje daugiausia dėmesio skiriama miesto gyventojų (kadangi didžioji dalis – du trečdaliai – lietuvių gyvena miestuose) bei jaunimo (ši amžiaus grupė leidžia atlikti prognostinius visuomenės kalbinės elgsenos tyrimus) kalbinėms nuostatoms (žr. Vaicekauskienė, Sausverde 2012; Ramonienė 2013)¹. Kaimo vietovėse dialektų socialinė vertė dar nėra išsamiai tirta, yra atlikta tik pavienių arealų analizė, pavyzdžiui, Joniškėlio, Pėsvalio r. (Ramonienė 2006: 137–147), Lyduokių, Ukmergės r. (Aliūkaitė 2005: 38–47). Geolingvistinius (horizontaliuosius) ir sociolingvistinius (vertikaliuosius) (dėl terminų žr. Aliūkaitė 2013 ir ten min. lit.) kaimų dialektų tyrimus turėtų paskatinti 2011–2013 m. Lietuvių kalbos institute vykdytas projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (projekto vadovė Danguolė Mikulėnienė, projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028), kuriuo siekiama surinkti ir išanalizuoti naujausius *Lietuvių kalbos atlaso* punktų duomenis. Šiame straipsnyje apibendrinama vykdant projektą surinkta sociolingvistinė medžiaga iš 34 punktų, kuriuos dialektologai priskiria rytų ir pietryčių vilniškams²: Adutiškio (485), Pirštėliškės (458), Svirkų (458²), Kavažiškės (460), Jakėlių (460²), Jurgeliškės (457), Bāčkininkų (457²), Trečiūnų (484), Milkūškų (484²), Švenčionių (483), Žiboliškės (508), Strūnaitis (508²), Rópiškės (509), Vidutinės (509²), Melagėnų (507), Sariai (507²), Šūtų (527), Švenčionėlių (482), Kretuonų (455), Reškutėnų (455²), Ceikinėlių (417), Ceikinių (417²), Šiulėnų (419), Mielagėnų (418), Gražulių (456), Šventos (456²),

¹ Minėtini projektai *Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose, 2007–2009 m.* (vykdė Vilniaus universitetas, projekto vadovė Meilutė Ramonienė), *Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013* (vykdė Lietuvių kalbos institutas, projekto vadovė Loreta Vaicekauskienė).

² Šalia punkto pavadinimo nurodomas jo numeris *Lietuvių kalbos atlas*e. Jei LKA punktas sunykęs (nykstantis), ir jo apylinkėse (8–12 km atstumu) iškilusi kita stambesnė gyvenvietė, punkto statusas suteikiamas pastarajai vietai (toks naujasis punktas žymimas prie senojo punkto numerio pridendant indeksą ²). Tokiu atveju medžiaga rinkta iš abiejų – senojo ir naujojo – punktų.

Rādiškės (459), Gilūtų (459²), Tverėčiaus (420), Lazinkų (423), Navikų (423²), Sekonių (421), Didžiāsaliu (421²), Vosiūnų (422). Ankstesniuose tyrimuose apie rytų aukštaičius vilniškius esama sociolingvistinių duomenų (plg. Kardelis 2009; Kardelis et al. 2003), analizuojamas tarmės, netarminės kalbos ir slavų kalbų atmainų vartojimas vilniškių plote (Kardelis 2013), tačiau kalbinės vilniškių nuostatos dar nebuvo tyrinėtos.

Tyrimo metodas – tiesioginis išsamusis interviu (~1,5 val. trukmės), kurio metu apklausti lietuviškai kalbantys 1–7 informantai³, pasirinkti atsitiktinės daugiapakopės atrankos principu. Renkantis informantus atsižvelgta į amžiaus (informantai atstovauja trims kartoms: jaunesniajai (iki 30 m.), viduriniajai (31–50 m.) ir vyresniajai (nuo 51 m.)), išsilavinimo (kiekviename punkte, jei įmanoma, pakalbinta po vieną vietinį inteligentą) ir lyties (stengtasi apklausti po lygiai vyrų ir moterų⁴) kriterijus. Pokalbio metu, šalia kitų anketų, buvo pildomas sociolingvistinis pateikėjo klausimynas, kurį sudarė Laima Kalėdienė ir Daiva Aliūkaitė. Šio straipsnio tiriamąją medžiagą sudaro 120 klausimynų, užpildytų Švenčionių ir Ignalinos rajonuose (tikslų punktų sąrašą žr. aukščiau), duomenys.

Pradinis tyrimo tikslas buvo nustatyti vilniškių patarmės ir bendrinės kalbos vartojimo sritis (domenus): kuriose komunikacijos situacijose dažniau vartojama bendrinė kalba, kuriose – patarmė. Be abejo, toks problemos formulavimas tėra sąlyginis, nes riba tarp standartinio kalbos varianto ir teritorinės kalbos atmainos ne visada aiški⁵. Be to, toks tyrimas, atliktas tiesioginių interviu metodu, parodo tik tarmės vartotojų kalbines nuostatas, o ne realią vartoseną. Vis dėlto tyrėjai sutaria, kad kalbinės nuostatos dažniausiai nulemia individų kalbinį elgesį (žr. Ramonienė 2013 ir ten min. lit.), o kalbinių nuostatų kitimas yra vienas svarbiausių kalbos kitimo veiksnių (Vaicekauskienė, Sausverde 2012).

Tyrimą atliekant problemų lauką teko išplėsti dėl tiriamojo regiono specifikos: informantai kasdienėse situacijose teigė vartojantys ne tik bendrinę kalbą ir vilniškių patarmę, bet ir slavų (lenkų, baltarusių, rusų) kalbas. Tad tyrimas aprėpė ne tik diglosijos (bendrinės kalbos ir tarmės), bet ir bilingvizmo (kelių skirtingų kalbų) atve-

³ Informantų skaičius priklauso nuo punkto gyvybingumo: nykstančiame punkte įrašyti 1–2 informantai, gyvybingame – 6–7 informantai.

⁴ Moterų informančių skaičius šiek tiek didesnis nei vyrų dėl objektyvių (moterų gyventojų, ypač vyresniosios kartos, dalis santykinai didesnė nei vyrų) ir dėl ekstralingvistinių (didesnis prigimtinis moterų komunikabilumas, išankstinis palankus požiūris į tyrimą ir pan.) priežasčių.

⁵ Pavyzdžiui, Daiva Aliūkaitė (2010: 41) skiria tris tarminio kalbėjimo variantus: 1) *tarminį kalbėjimą* (nuosekliai reiškiasi tarmės ypatybės), 2) *pusiau tarminį kalbėjimą* (nenuosekliai reiškiasi tarmės ypatybės) ir 3) *naująją dialektą* (tarmės ypatybės nesireiškia). Joshua Fishmanas skiria 8 tarmės nykimo (vadinasi, ir perėjimo prie standartinio kodo) pakopas (Fishman 1991: 88–109). Tarmė ir bendrinė kalba, susiklosčius diglosijos situacijai, susilieja į tarpinę kalbą (*intermediate language*) (žr. Auer 2011; plg. Vaicekauskienė, Sausverde 2012).

jus. Straipsnyje vartojami apibendrinti slavų kalbų terminai⁶: *lenkų kalba*, *baltarusių kalba*, *rusų kalba*, tačiau išsamesniuose ateities tyrimuose reikėtų taip pat skirti bendrinę kalbą ir vietinį jos variantą, pavyzdžiui, *lenkų kalba* (kuria mokoma mokykloje, laikomos pamaldos) ir *vietinė lenkų šnekta* (kuria kalbama namuose, kaimo bendruomenėje). Pridurtina, kad tirtas tarmės požiūriu homogeniškas plotas, todėl straipsnyje terminas *tarmė* visais atvejais reiškia *rytų aukštaičių vilniškių patarmę*.

Galutinis tyrimo tikslas – nustatyti rytų ir pietryčių vilniškių kalbines nuostatas tarmės, bendrinės kalbos ir slavų kalbų atžvilgiu. Siekiama išsiaiškinti, kurie kalbiniai kodai siejami su įvairiomis kalbų vartojimo sritimis. Atskirai analizuojamos trys pagrindinės sritys arba domenai: individualusis (mąstymas), privatusis (namai, šeima) ir viešasis (kaimo bendruomenė, oficiali komunikacija, mokykla, bažnyčia) (žr. Karaliūnas 2008: 316).

INDIVIDUALIOJI SRITIS

Informantų teirautasi, kokiomis kalbomis (kalbų atmainomis) jie mąsto, skaičiuoja ir kalbina gyvūnus.

Didžioji dalis (78 %) vyresniosios kartos informantų teigia asmeninėje erdvėje kalbantys tarmiškai. Jaunesnėse amžiaus grupėse tarmės vartojimas mažėja: prisipažįsta tarmiškai kalbantis tik kas antras (50 %) 31–50 m. informantas ir 15 % jaunesniosios kartos informantų. Bendrinės kalbos vartojimas taip pat atvirkščiai proporcingas informantų amžiui: standartinė kalbos atmaina teigia kalbantys 10 % vyresniosios, 15 % vidurinėsios ir 50 % jaunesniosios kartos atstovų. Nemaža dalis (10 % vyresniosios, 31 % vidurinėsios ir 30 % jaunesniosios kartos) informantų individualiojoje srityje nurodė vartojantys ir bendrinę kalbą, ir vilniškių tarmę⁷: tarmiškai dažniau kalbinami gyvūnai, o bendrine kalba dažniau skaičiuojama. Nedidelei daliai (3 % vyresniosios, 4 % vidurinėsios ir 5 % jaunesniosios kartos) informantų individualiojoje komunikacijoje prireikia ir slavų kalbų atmainų. Šie individai, vartojantys kelias (dvi ar tris) kalbų atmainas net tuomet, kai komunikacija individuali, laikytini individualiojo bilingvizmo atstovais (Karaliūnas 2008: 334). Pavyzdžiui, informantė (g. 1969 m.) iš Vidutinės (509²) punkto teigė gyvūnus kalbinanti vilniškių tarme arba lenkų kalba, o skaičiuojanti ir mąstanti – lenkų arba baltarusių kalba. Tokie asmenys paprastai yra kilę iš mišrių šeimų, kuriose komunikacijos reikalams vienos kalbos neužtenka.

Individualiosios srities kalbinės nuostatos apibendrintos 1 lentelėje.

⁶ Kiti tyrėjai panašiuose darbuose slavų kalbų smulkiau nediferencijuoja – apsiribojama terminu *slavų kalbų atmainos* (žr. Kardelis 2013).

⁷ Tarmės ir bendrinės kalbos vartojimas šiuo atveju nereiškia jų susiliejimo į vieną kontinuumą (diaglosijos, plg. Auer 2011). Informantai nurodo, kad gali kalbėti tiek bendrine kalba, tiek tarmiškai (diglosijos situacija).

1 LENTELE. Kalbinės nuostatos individualiojoje srityje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	78	50	15
Bendrinė kalba	10	15	50
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	10	31	30
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	1		
Bendrinė kalba, lenkų kalba	1		
Bendrinė kalba, rusų kalba			5
Vilniškių patarmė, baltarusių kalba, lenkų kalba		4	

Tyrimas išryškino dalies informantų kalbinės ir tautinės tapatybės neatitikimą. Tiek kalbinė ideologija, tiek tautinė savimonė susiformuoja veikiamos įvairių sociopolitinių veiksnių (plg. Saville-Troike 1990, 181–182). Rytų Lietuvos pakraščiams, per XX a. patyrusiems lenkų, rusų (Antrojo pasaulinio karo metais – ir baltarusių, vokiečių) kalbų dominavimą, ypač būdinga situacija, kai „tautybė ne visada sutampa su gimtąja kalba“ (Kardelis 2009, 60; apie oficialios tautybės ir vartojamos kalbos neatitikimą Adučiškio – Kamojų areale žr. Urbanavičienė 2011: 109–110). Kas dešimtas (11 %) tyrime dalyvavęs lietuviškai kalbantis informantas oficialiai nedeklaruoja lietuviškos tapatybės. Tokių atvejų užfiksuota tik tarp vyresniosios ir vidurinės kartos informantų. Dauguma jų – 85 % – dokumentuose įrašyti lenkais, o likusi dalis iš viso nedeklaruoja tapatybės, nes neapsisprendžia, kurią pasirinkti. Pavyzdžiui, informantė (g. 1933 m.) iš Adučiškio (485) teigia, kad galėtų save priskirti ir lietuviams, ir baltarusiams. Informantas (g. 1940 m.) iš Svirkų (458²), anksčiau buvęs lenkas, dabar vietoj tapatybės rašo brūkšnį. Informantė (g. 1969 m.) iš Sarių savęs „nelaiko niekuo“. Jaunesniosios kartos informantų grupėje neatitikimo tarp kalbinės ir tautinės tapatybės nepasitaikė. Individus, savo tapatybę siejančius ne su kalbine bendruomene, o tik su gyvenamąja vieta, galima laikyti lokalsios tapatybės atstovais.

PRIVAČIOJI SRITIS

Privačioji sritis – viena svarbiausių individo kalbinę tapatybę formuojančių sričių, nes namų erdvėje užtikrinamas kalbos perdavimas iš kartos į kartą ir jos gyvybingumas. Ji susijusi su keturių skirtingų kartų (senelių – tėvų – vaikų – anūkų) komunikacijos poreikiais, su žmonių tarpusavio santykiais ir jų dimensijomis (artimumu – svetimumu, šiltumu – šaltumu). Vienokia kalbos atmaina gali būti varto-

jama su namiškiais, kitokia – su rečiau matomais artimaisiais. Vidurinėsios ir jaunesnėsios kartos informantai privačiajame domene teigia vartojantys tarmę kone dvigubai dažniau negu individualiajame (plg. vidurinioji karta – 50 % ir 27 %, jaunesnioji karta – 30 % ir 15 %). Vyresnioji karta – atvirksčiai – šeimoje mažiau kalba tarmiškai negu individualiojoje srityje (atitinkamai 55 % ir 77 %). Ketvirtadalis (25 %) vyresnėsios ir jaunesnėsios kartos bei trečdalis (34 %) vidurinėsios kartos informantų teigia namuose diglosiškai vartojantys tiek bendrinę kalbą, tiek tarmę. Tarmiškai dažniausiai kalbama su seneliais ir tėvų šeima (broliais, seserimis), taip pat su savo partneriu (vyru, žmona), jei jis yra tos pačios tarmės atstovas, o su vaikais ir anūkais – bendrine kalba⁸. Plg.: bendrine kalba su vaikais bendrauja 7 % vyresnės kartos informantų, su anūkais – 14 %. Beveik kas antras (44 %) vidurinėsios kartos atstovas teigė su savo vaikais kalbantis bendrine kalba⁹.

Įdomu, kad palankiausias nuostatas bendrinės kalbos atžvilgiu išreiškia vyresnėsios kartos atstovai. Plg.:

Dabar vengi tų [tarmiškų] žodžių, lietuviškiau sakai, prie gražesnės kalbos... Gražiau būtų bendrine kalba [kalbėti], laikai keičiasi. Reikia taisyklingai rašyti, turi būti teisinga kalba, gramatiška. (Pateikėja (g. 1945 m.) iš Vidutinės (509²) punkto.)

Reikia labiau gramatiškai [kalbėti], kulturniau (kultūringiau). (Pateikėja (g. 1942 m.) iš Šutų (527) punkto.)

Vyresnioji karta bendrinei kalbai suteikia socialinį pranašumą – ji siejama su aukštesniu visuomenės statusu, didesnėmis karjeros galimybėmis, geresniu išsilavinimu (plg. Ramonienė 2013). O vidurinioji ir jaunesnioji karta – priešingai – privačiajame domene bendrinę kalbą vartoja dvigubai rečiau negu individualiojoje srityje (plg. šeimoje atitinkamai 4 % ir 25 %, individualiojoje srityje – 15 % ir 50 %). Vadinasi, akomodacijos (taikymosi prie pašnekovo) procesai skatina vyresniąją kartą pereiti prie bendrinės kalbos, o viduriniąją ir jaunesniąją kartą – prie tarmės.

Šeimos komunikacijoje neretai susiduriama su bilingvizmo reiškiniu: 21 % vyresnėsios kartos, 35 % vidurinėsios kartos ir 15 % jaunesnėsios kartos informantų namų aplinkoje teigia kalbantys ne tik lietuvių, bet ir slavų kalbomis. Namų aplinkoje vienas informantas gali vartoti nuo dviejų iki keturių skirtingų kalbinių atmainų (žr. 2 lentelę).

⁸ Plg. situaciją Vilniaus mieste: „Tarmė vartojama su tos šeimos nariais, kurioje gimė ir augo. Sukūrę šeimas vilniečiai kur kas rečiau su savo partneriais kalba tarmiškai ir tik kas penktas savo tarmę perduoda vaikams, kas dešimtas anūkams“ (Gudavičienė 2010: 226). Dar plg. Laimos Nevinskaitės pastebėjimą apie klaidėdiečių šeimų kalbą: „Palyginti mažai asmenų tarmiškai kalba su vaikais – rečiau negu su draugais, vyresniais šeimos nariais ir net darbe“ (Nevinskaitė 2010: 265).

⁹ Dažniausiai tėvai mano, kad tarmės gali trukdyti gerai išmokti bendrinę kalbą (Balčiūnienė 2007: 153).

2 LENTELE. Kalbinės nuostatos privačiojoje srityje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	54	27	30
Bendrinė kalba		4	25
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	25	34	25
Vilniškių patarmė, baltarusių kalba	4	4	
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	6		
Vilniškių patarmė, rusų kalba		4	
Bendrinė kalba, lenkų kalba	4		5
Bendrinė kalba, baltarusių kalba		4	
Bendrinė kalba, rusų kalba			10
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba	3	7	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	2	4	5
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba		4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba, lenkų kalba	2	4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba, rusų kalba		4	

Pavyzdžiui, informantas (g. 1937 m.) iš Lazinkų (423) prisimena tėvų šeimoje kalbėjęs tarmiškai, su seneliais – lenkiškai, su rusų tautybės žmona bendrauja rusiškai, su Vilniuje gyvenančiais vaikais – bendrine kalba, su išvykusiais į Latviją – rusiškai, su anūkais – lietuvių bendrine kalba arba rusiškai. Informantas (g. 1937 m.) iš Didžiasalio (421²) nurodė tarmiškai kalbėjęs su seneliais, tėvais, rusiškai – su žmona, lietuvių bendrine kalba – su vaikais, anūkais.

Vidurinėsios kartos informantai, gimę apie 1960–1980 m., iš visų tirtų kartų turi daugiausia kontaktų su slavų kalbomis. Intensyvesnė šios kartos daugiakalbystė gali būti susijusi su jų augimo ir brendimo laikotarpiu klestėjusiu socializmu, dvikalbėmis mokyklomis, intensyviais kontaktais su kaimynais baltarusiais ir dažnomis santuokomis su slavais. Plg.: informantė (g. 1962 m.) iš Strūnaičio (508²) teigia su seneliais kalbėjusi baltarusiškai, su tėvais, broliais, seserimis bendrauja vilniškių tarpe, su vyru iš Baltarusijos – rusiškai, su vaikais – bendrine kalba. Informantė (g. 1969 m.) iš Vidutinės (509²) nurodė, kad tėvų šeimoje kalbėjo lenkiškai, su motinos gimine – lietuvių bendrine kalba, o su vyru ir vaikais kalba pagal vyrą – vilniškių tarpe.

Jaunesnioji karta iš slavų kalbinių atmainų vartoja tik rusų ir lenkų kalbas. Iš jaunimo kalbinio repertuaro išnyksta baltarusių kalba. Ji traktuojama kaip neprestižinė ir neperspektyvi, todėl jaunimas jos nemoka – baltarusių kalba keičiama rusų kalba.

Situacija, kai namų aplinkoje kasdien vartojamos ne tik lietuvių, bet ir kelios (dvi ar trys) slavų kalbų atmainos, yra būdinga daugiakalbystei¹⁰.

VIEŠOSIOS ERDVĖS

Viešosios erdvės komunikacija aprėpia įvairias gyvenimo sritis ir socialinius vaidmenis. Šiame straipsnyje atskirai analizuojamos tarmės vartotojų kalbinės nuostatos keturių viešojo gyvenimo sričių – kaimo bendruomenės, įstaigų ir susirinkimų (oficialiosios komunikacijos), mokyklos ir bažnyčios – atžvilgiu. Kaimo bendruomenės komunikacija, kaip ir individualioji bei privačioji, priskirtina kasdieniam bendravimui, o įstaigų, susirinkimų, mokyklos, bažnyčios komunikacija laikoma prestižine (žr. Karaliūnas 2008: 345). Tikėtina, kad kasdieniam bendravimui informantai dažniau pasirinks tarmę, o prestižiniam bendravimui – bendrinę kalbą.

1. Kaimo bendruomenė

Tarminis kalbėjimas labiau tinka kaimo bendruomenės komunikacijai kaip nuoširdesnis, šiltesnis, atviresnis negu standartinė bendrinė kalba (plg. Girdenis 2000: 250; Aliūkaitė 2005: 42). Informantų klausta, kokia kalbos atmaina savo aplinkoje jie kalba su įvairaus amžiaus kaimynais, su pažįstamais ir nepažįstamais žmonėmis. Kaimo erdvė yra pusiau vieša, nes informantai arba puikiai pažįsta pašnekovą, arba kalbasi pažįstamoje aplinkoje. Nuo kalbėtojų tarpusavio santykių (artimumo – svetimumo) priklauso komunikacijos akto statusas (familiarus – formalus) ir kalbos atmainos pasirinkimas. Asmens iš kitos kalbinės aplinkos aktyvus ar pasyvus dalyvavimas pokalbyje gali paskatinti standartinio kodo – bendrinės kalbos – vartojimą.

Tyrimas parodė, kad kaimo bendruomenėje vien bendrinę kalbą vartoja tik nedidelė dalis informantų: 6 % vyresniosios kartos, 8 % vidurinėsios kartos ir 20 % jaunesniosios kartos (plg.: individualiuose ir privačiuose domenuose bendrinė kalba vartojama dažniau¹¹). Vien tarmiškai teigia kalbantys taip pat nedidelė dalis

¹⁰ Vytautas Kardelis atkreipia dėmesį, kad „aprašant sociolingvistinę situaciją būtina aiškiai skirti svetimos kalbos mokėjimą ir tikros dvikalbystės faktus“ (Kardelis 2009: 66). Jis teigia, kad šiaurės rytų vilniškių lietuviškųjų arealų kaimiškose vietovėse „negalima įžvelgti jokių didelių dvikalbystės apraiškų“ (Kardelis 2009: 68), tačiau pripažįsta, kad pietrytiniuose mišriuose arealuose kalbiniai kontaktai gali būti maksimalūs. Mūsų tyrimas rodo, kad su daugiakalbyste privačioje erdvėje susiduria kas ketvirtas (25 %) rytų ir pietryčių vilniškių atstovas.

¹¹ Vadinasi, negalima pritarti Loretos Vaicekauskienės ir Ėrikos Sausverdės teiginiui, kad „tarmių vartojimas Lietuvoje iš esmės yra diglosinis ir vienareikšmiškai siejamas pirmiausia su *privačia*, ypač šeimos, erdve ir labiau su vyresnio amžiaus žmonėmis“ (Vaicekauskienė, Sausverde 2012). Rytų aukštaičių vilniškių plote tarmės pozicija stipriausia kaimo bendruomenės komunikacijoje.

vidurinėsios kartos (4 %) ir jaunesniosios kartos (10 %) informantų. Tačiau beveik pusė (41 %) vyresniosios kartos atstovų kaimo aplinkoje kalba vien tarmiškai. Kas antras informantas, nepriklausomai nuo amžiaus, diglosiškai vartoja tarmę ir bendrinę kalbą: bendraujant su nepažįstamais žmonėmis pirmenybė teikiama bendrinei kalbai, o su kaimynais – tarmei. Renkantis komunikacijos priemonę atsižvelgiama ir į kaimynų amžių, pavyzdžiui, vyresniosios kartos informantai su savo bendraamžiais kalbasi tarmiškai, o su vidurinėsios ir jaunesniosios kartos kaimynais – bendrine kalba (plg. analogišką senelių ir anūkų komunikaciją).

Tarmę, kaip vyraujančią kaimo bendruomenės komunikacijos priemonę, įvardija patys informantai, kartais su neslepia apgailestavimu, kad yra priversti kalbėti tarmiškai. Plg.:

Tarmiškai kalbu su kaimynais. Visi jie tarmiškai kalba, tai kaip aš čia viena būsiu lietuvaitė [...]. Gal geriau būtų, kad visi kalbėtume bendrine kalba, bet kaimas kalba tarmiškai. Ir ką gi dabar darysi, neperversi jau jų. (Informantė (g. 1933 m.) iš Šiūlėnų (419) punkto.)

Tarmė suvokiama kaip „grupinė tapatybė“ (Ramonienė 2006: 145), „savos grupės kalbinės elgsenos atributas“ (Vaicekauskienė, Sausverde 2012), „socialinis solidarumas“ (Ramonienė 2013). Kaimo bendruomenės komunikacija sudaryta iš individualių komunikacijos aktų, kuriuose kalbos pasirinkimą nulemia ne atskiras žmogus, o bendruomenės normos ir socialinis statusas. Individai, siekiantys būti lygiaverčiais kaimo bendruomenės nariais, nejusti atskirties, vartoja tarmę. Ir atvirkščiai – norintys išlaikyti socialinį atstumą, pabrėžti savo aukštesnį išsilavinimą, socialinę padėtį ar kilmę asmenys vartoja bendrinę kalbą.

Tarmę galima laikyti konsoliduojančiu kaimo bendruomenės kodu, o sudėtingus giluminius procesus, palaikančius tarmės vartojimą – paslėptuoju tarmės prestižu¹² (Trudgill 1972: 179–195; Miliūnaitė 2010: 241; Ramonienė 2006: 145). Viena vertus, teigiamas požiūris į tarmę viešai nedemonstruojamas (atvirkščiai, nemažai respondentų pripažįsta, kad tarmė „negraži“, „prasta“), kita vertus, tarmė vartojama įvairiose kaimo bendruomenės situacijose. Bendruomenės nariais, nekalbančiais tarmiškai, nepasitikima, o su kalbančiais tarmiškai – solidarizuojamasi. Plg.:

Kaime pasirodysi ponia, jeigu nekalbėsi tarmiškai. (Informantė (g. 1962 m.) iš Šiūlėnų (419) punkto.)

Kaimo bendruomenėje tarmė vertinama kaip bendruomenės narių komunikacijos priemonė. Asmenims, kurie nepripažįstami kaip tikrieji bendruomenės nariai

---

¹² Paslėptąjį palankumą tarmės atžvilgiu Joniškėlio (Pasvalio r.) apylinkėse yra aprašiusi Meilutė Ramonienė: „Neoficialioje aplinkoje bendrinės kalbos vartojimas dažniausiai netoleruojamas, į savos kalbinės bendruomenės narius, kalbančius netarmiškai, žiūrima kaip į susvetimėjusius, iš jų šaipomasi, jais nepasitikima“ (Ramonienė 2006: 145).

(pavyzdžiui, vietiniai inteligentai), iš anksto priskiriama prestižiškesnė atmaina – bendrinė kalba. Pavyzdžiui, Didžiasalyje dirbanti mokytoja prisipažįsta vengianti kalbėti tarmiškai viešoje vietoje:

Jeigu draugę susitinku, kur tarmę moka, tai tada tarmiškai [kalbu]. Ė tep gi jau, mokytoja... Kap jau čia tarmiškai utarysi (kalbėsi). Aš misliju, kad gerai uturti (kalbėti) tarmiškai, kap susitinki pažįstamą, ale aš pati save sugaunu: nu kažt kap an mane padabos, kai aš utursiu tarmiškai. Aš apsidairau, a niekas negirdi. Aš atsakau tarmiškai, bet apsidairau. (Pateikėja (g. 1957 m.) iš Tverečiaus (420) punkto.)

Atvirojo tarmės prestižo apraiškų nėra daug, tačiau įdomu, kad jį demonstruoja jaunesniosios kartos atstovai. Jaunimas siekia susikurti savo kalbinį repertuarą atsiskirdamas nuo vyresniosios – tėvų, senelių – kartos. Viena iš tokių saviraiškos formų, atspindinti jų lokaliąją tapatybę, yra tarminis kalbėjimas. Plg.:

Mano pažįstami stengiasi tuos [tarmiškus] žodžius vartoti. Gal jiems čia gražu? Visi mano pažįstami, draugai stengiasi kalbėti tarmiškai. Kai grįžta ton aplinkon [iš miesto į kaimą]. Arba su naujais draugais tarmiškai kalba, nes būna įdomu, kaip ką pasakys. Tie tarmiški žodžiai įdomūs. Toks įspūdis, kad visi nori pabrėžti, iš kur yra [kilę], todėl tarmiškai kalba. (Informantė (g. 1989 m.) iš Mielagėnų (418) punkto.)

Informantės pasakojime minimi tarmės vertinimai „gražu“, „įdomu“ rodo atvirą palankumą tarmėms (skirtingai nuo vidurinėsios ir ypač vyresniosios tarmės atstovų). Toks vietinių dialektų vertinimas skiriasi nuo neigiamo ar neutralaus miesto jaunimo požiūrio į tarmes¹³. Plg.: „Kaimo regionų tarmės [...] vertinamos palankiau nei miestietiški nestandartiniai variantai“ (Ramonienė 2013).

Vienalyčių kalbinių bendruomenių beveik nebūna (plg. Karaliūnas 2008: 323), ypač rytų ir pietryčių vilniškių teritorijoje, kur įvairiais lygmenimis kontaktuoja baltų ir slavų kalbos. Norėdami patenkinti komunikacijos poreikį pakraštinių arealų gyventojai – lietuviai ir slavai – išmoksta vieni kitų kalbas. Tai pastovūs ir natūralūs kalbų kontaktai (Karaliūnas 2008: 32), kurie nesukelia konfliktų ir yra šio regiono žmonių kasdienio gyvenimo dalis (apie Adučiškio ir Kamojų daugialbes bendruomenes žr. Urbanavičienė 2011: 95–114). Šalia vilniškių patarmės ir bendrinės kalbos slavų kalbų atmainas kaimo bendruomenėje teigia vartojantys 13 % vyresniosios kartos, 27 % vidurinės kartos ir 20 % jaunesniosios kartos informantų (žr. 3 lentelę).

¹³ Plg. Inetos Dabašinskienės ir Ramintos Garuckaitės pastebėjimą apie Kauno miesto jaunimo nuostatas: „Jaunimas tarmių klausimu dažniau laikosi neutralaus ar neigiamo požiūrio. Matyt, jaunimui tarmių vartojimas dažniau asocijuojasi su kaimu ir nėra modernaus gyvenimo ženklas“ (Dabašinskienė, Garuckaitė 2010: 245).

3 LENTELE. Kalbinės nuostatos kaimo bendruomenės komunikacijoje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	41	4	10
Bendrinė kalba	6	8	20
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	40	61	50
Bendrinė kalba, rusų kalba			10
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	6	19	5
Bendrinė kalba, rusų kalba, lenkų kalba	1	4	5
Bendrinė kalba, baltarusių kalba, lenkų kalba	1		
Vilniškių patarmė, baltarusių kalba, lenkų kalba	1	4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba, baltarusių kalba	1		
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba, rusų kalba	3		

Slavų – rusų, lenkų, baltarusių – kalbų atmainos vartojamos mišriuose arealuose. Rytiniame vilniškių pakraštyje itin ryškūs akomodacijos (derinimosi) procesai: kadangi dauguma gyventojų moka visas vietines kalbų atmainas, jie komunikacijos priemonę leidžia pasirinkti pašnekovui („kokia kalba mane užkalbina, tokia ir kalbu“).

Tyrimo rezultatai rodo baltarusių kalbos išnykimą iš jaunesniosios kartos kalbinių repertuaro (plg. jos nevartojimą ir privačioje srityje), tačiau rusų ir lenkų kalbos tebevartojamos. Pastebėtina, jog vyresnioji karta slavų kalbas vartoja greta tarmės, o vidurinė ir jaunesnioji karta – greta bendrinės kalbos. Vadinasi, mišrioje šeimoje tarmė užleidžia vietą bendrinei kalbai. Taip pat matyti, kad vyresniosios kartos informantai kaimo bendruomenėse vartoja didesnę kalbų skaičių (net iki keturių kalbinių atmainų), o vidurinės ir jaunesniosios kartos vartojamų kalbų inventorių mažesnis (siekia iki trijų kalbinių atmainų).

2. Oficialioji komunikacija

Oficialioji komunikacija analizuota pagal kalbos atmainų vartojimą trijose skirtingose situacijose: parduotuvėje, įstaigoje ir susirinkime. Įstaigų komunikacijos priemonės pasirinkimas susijęs su politinėmis sąlygomis, kurios šiame regione keitėsi labai dinamiškai (žr. Urbanavičienė 2010: 46). Susirinkimo kalbą lemia socialinės aplinkybės, t. y. kalbama dominuojančios socialinės grupės kalba. Kaimo parduotuvėse komunikacijos priemonę lemia psichologinės priežastys ir artimumo (kalbama tarmiškai) – svetimumo (kalbama bendrine kalba) dimensijos.

Visose minėtose situacijose beveik pusė (48 %) vyresniosios kartos informantų teigė kalbantys tarmiškai. Iš vidurinėsios ir jaunesniosios kartos atstovų vien tarmiškai pripažįsta kalbantys gerokai mažiau – atitinkamai 4 % ir 10 % – informantų. Bendrinės kalbos vartojimas taip pat susijęs su asmens amžiumi: kuo jaunesnis informantas, tuo dažniau viešumoje kalbėtų prestižiniu lietuvių kalbos variantu. Plg.: bendrinę kalbą oficialiojoje komunikacijoje teigia vartojantys 15 % vyresniosios kartos, 31 % vidurinėsios kartos ir 55 % jaunesniosios kartos atstovų. Kas ketvirtas (25 %) jaunesniosios kartos, kas trečias (30 %) vyresniosios kartos ir kas antras (53 %) vidurinėsios kartos atstovas oficialiosios komunikacijos situacijose vartotų tiek bendrinę kalbą, tiek tarmę. Patyrinėjus aptariamas situacijas atskirai matyti, kad įstaigose (seniūnijoje, bibliotekoje, pašte, parduotuvėje, medicinos punkte ir kitur) didžioji dalis informantų pirmenybę teiktų bendrinei kalbai, o kaimo parduotuvėse (ypač jei jose dirba vietinis žmogus) – tarmei.

Susirinkimuose vartojamą kalbinę atmainą reikėtų vertinti kaip visos kaimo bendruomenės kalbinį kodą, vienijantį vienoje erdvėje gyvenančius skirtingų kalbinių bendrijų narius. Vienaip susirinkimų komunikacija modeliuojama lietuviškuose arealuose, kitaip – mišriuose. Lietuviškuose arealuose susirinkimų metu dažniau kalbama tarmiškai nei bendrine kalba, pavyzdžiui, Mielagėnuose (419), Reškutėnuose (455²), Šventoje (456²). Mišriuose arealuose per susirinkimus gali būti kalbama viena iš slavų kalbų (pavyzdžiui, Ropiškėje (509) – lenkiškai). Susikalbėjimo priemonė gali būti pasirinkta spontaniškai, atsižvelgiant į pašnekovus, t. y. kalbinės atmainos pasirinkimą nulemia akomodaciniai procesai, pavyzdžiui, Ziboliškės (508) informantas (g. 1935 m.) pabrėžia, kad susirinkime kalbės „taip, kaip kiti kalbės“.

Slavų kalbas šalia lietuvių kalbos atmainų vartoja 5 % vyresniosios kartos, 12 % vidurinės kartos ir 10 % jaunesniosios kartos atstovų (žr. 4 lentelę).

4 LENTELĖ. Oficialiosios komunikacijos kalbinės nuostatos

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	49	4	10
Bendrinė kalba	15	31	55
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	31	53	25
Bendrinė kalba, rusų kalba	1	8	10
Bendrinė kalba, lenkų kalba	1		
Vilniškių patarmė, rusų kalba	1		
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	1		
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	1	4	

Palyginti su kaimo bendruomenės komunikacija oficialiose situacijose slavų kalbos vartojamos rečiau, sumažėjęs jų repertuaras, tačiau pastebimai išauga prestižinės atmainos – lietuvių bendrinės kalbos – reikšmė. Informantai teigia baltarusių kalbos oficialiosios komunikacijos aktuose iš viso nevartojantys. Tik vyresniosios kartos atstovai oficialiose situacijose pripažįsta kalbantys lenkiškai. Manytina, jog vidurinė ir jaunesnioji karta nuo baltarusių ir lenkų kalbų perėjo prie rusų kalbos (plg.: aptariamame regione nebelikę lenkiškų mokyklų). Mišriuose arealuose rusų kalba vartojama šalia tarmės ir bendrinės kalbos, pavyzdžiui, Štutuose (527) rusiškai kalbama parduotuvėje, Bačkininkuose (457²) – susirinkimuose.

3. Bažnyčia

Atskira viešojo gyvenimo sritis – bažnyčia – taip pat turi apibrėžtą kalbinių atmainų skaičių: čia konkuruoja tarmė, bendrinė kalba ir lenkų kalba. Informantų teirautasi, kokia kalba jie meldžiasi, eina išpažinties, moko poterių kitus, kokia kalba bendrauja su kunigu. Visose amžiaus grupėse dominuojanti religijos kalba yra bendrinė kalba, plg.: ją vartoja 26 % vyresniosios kartos, 65 % vidurinėsios kartos ir 85 % jaunesniosios kartos informantų. Vien tarmiškai meldžiasi ir bendrauja su kunigu 26 % vyresniosios kartos, 4 % vidurinėsios kartos ir 10 % jaunesniosios kartos informantų. Užfiksuoti diglosijos atvejai – dalis informantų religijos reikmėms vartoja tiek bendrinę kalbą, tiek tarmę (36 % vyresniosios kartos, 23 % vidurinėsios kartos ir 5 % jaunesniosios kartos atstovų): paprastai su kunigu arba išpažinties metu kalbama tarmiškai, tačiau meldžiamasi bendrine kalba, t. y. „taip, kaip knygelėj parašyta“.

Informantų kalbinės nuostatos – bažnyčioje pirmenybė teikiama bendrinei kalbai – rodo, kad religijos sritis suvokiama kaip prestižinė. Slavų kalbų atžvilgiu vartotojų nuostatos mažiau palankios, kadangi jos turi mažesnę socialinę vertę. Iš slavų kalbų religijos srityje vartojama tik lenkų kalba, kuri nuo seno siejama su katalikybe. Lenkų kalbą dažniau vartoja vyresnės kartos informantai, lenkmečiu (1920–1939 m.) baigę lenkiškas mokyklas: jie lenkiškai meldžiasi, klausosi per radiją mišių, atlieka išpažintį. Lenkų kalbą, šalia vilniškių tarmės ir bendrinės kalbos, religijos reikmėms vartoja ir 8 % vidurinėsios kartos atstovų (dažniausiai nurodo, kad lenkiškai meldžiasi). Jaunesnioji karta teigia lenkų kalbos bažnyčioje nevartojanti.

Informantų kalbinės nuostatos trijų kalbos atmainų – bendrinės kalbos, tarmės ir lenkų kalbos – atžvilgiu apibendrintos 5 lentelėje.

Kaip visos trys kalbinės atmainos kontaminuoja viename asmenyje, gerai iliustruoja Strūnaičio (508²) informantės (g. 1930 m.) pavyzdys: ji tarmiškai kalba su kunigu ir per išpažintį, bendrine kalba moko poterių anūkus, o pati meldžiasi lenkiškai.

5 LENTELE. Kalbinės nuostatos religijos srityje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta ¹⁴	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	26	4	10
Bendrinė kalba	26	65	85
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	36	23	5
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	3		
Bendrinė kalba, lenkų kalba	3	4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba	1	4	

4. Mokykla

Dar viena svarbi viešojo gyvenimo sritis, formuojanti kalbinę tapatybę, įgyvendinanti kalbų politiką, yra mokykla. Dėl regiono specifikos (daugiakalbiškumo, politinių kataklizmų) čia gyvenantys informantai yra baigę mokyklas su skirtingomis dėstomosiomis kalbomis. Ypač sudėtinga vyresniosios kartos edukacinė patirtis (visi vidurinėsios ir jaunesniosios kartos informantai mokėsi lietuviškai): informantai, gimę XX a. 4-ajame dešimtmetyje, patyrė įvairias kalbų politikos transformacijas. Kas ketvirtas (26 %) yra baigęs mokyklas dviem, trimis ir net keturiomis skirtingomis dėstomosiomis kalbomis (žr. 6 lentelę).

6 LENTELE. Trijų skirtingų kartų mokymosi kalbos

Mokymosi kalba	Mokinių dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Lietuvių kalba	67	100	100
Lenkų kalba	5		
Lietuvių kalba, lenkų kalba	8		
Lietuvių kalba, rusų kalba	4		
Lenkų kalba, rusų kalba	2		
Lietuvių kalba, rusų kalba, lenkų kalba	5		
Lietuvių kalba, lenkų kalba, baltarusių kalba	2		
Lietuvių kalba, rusų kalba, lenkų kalba, baltarusių kalba	2		
Lietuvių kalba, rusų kalba, lenkų kalba, vokiečių kalba	3		
Mokėsi namuose	2		

¹⁴ 5 % informantų teigė neįėjusį į bažnyčią ir nesimeldžiantys, todėl į klausimus apie religiją neatsakė.

Plg.: informantas (g. 1929 m.) iš Vosiūnų (422) teigia mokėsis ne tik lietuvių, lenkų, bet ir rusų, vokiečių (Antrojo pasaulinio karo metais) kalbomis. Tą patį nurodė ir informantas (g. 1929 m.) iš Ceikinių (417²). Strūnaičio (508²) informantė (g. 1930 m.) teigia, kad mokėsi ne tik lietuviškai, bet ir trimis slavų kalbomis – lenkų, rusų, baltarusių (Lietuvos pakraščiai priklausė Baltarusijai).

Tyrėjų teigimu, švietimas – vienas iš svarbiausių veiksnių, formuojančių kalbinės nuostatas (Garrett 2010: 22; Ramonienė 2013). Plg.: Rytų Lietuvoje mokykla buvo stipresnis polonizacijos įrankis nei bažnyčia, lenkų administracija ar dvarai (Kardelis, Navickaitė 2006: 495). Šis tyrimas tik patvirtina, kad pakraštinių vilniškių kalbinės nuostatos formavosi labai sudėtingomis aplinkybėmis.

IŠVADOS

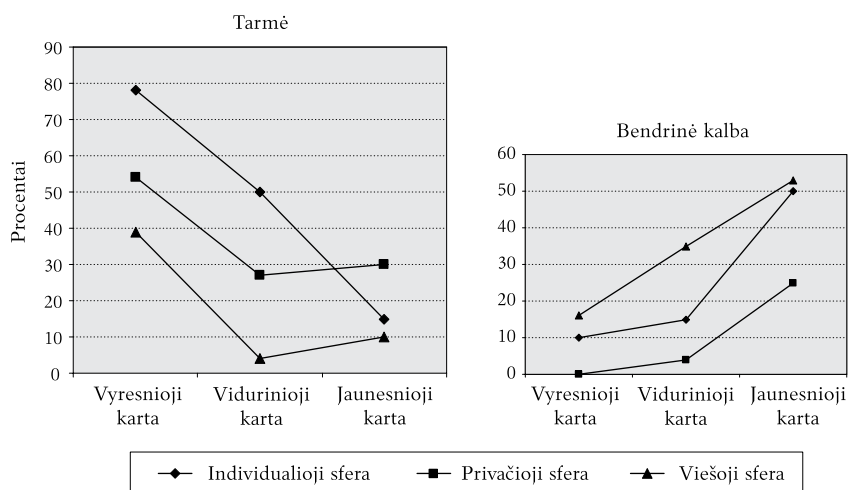
Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatas, aprėpiančias tris kalbos atmainų vartojimo sritis (individualiąją, privačiąją ir viešąją), galima apibendrinti dviem lygmenimis: vertikaliu ir horizontaliu. Horizontalusis (arba kiekybinis) rezultatų lygmuo rodo, kad vilniškių patarmė pagal atliekamas funkcijas užima antrąją vietą po bendrinės kalbos – ji nevertinama tik mokykloje kaip mokymosi kalba (žr. 7 lentelę). Toliau socialinio svorio mažėjimo kryptimi rikiuojasi rusų, lenkų ir baltarusių kalbos.

7 LENTELĖ. Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatos

Kalba, tarmė	Karta	Kalbos vartojimo sritys					
		Indiv- dualioji sritis	Privačioji sritis	Viešoji sritis			
				Kaimo bendruo- menė	Oficialioji komuni- kacija	Baž- nyčia	Mo- kykla
Vilniškių patarmė	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	
	31–50 m.	+	+	+	+	+	
	Iki 30 m.	+	+	+	+	+	
Lietuvių bendrinė kalba	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	+
	31–50 m.	+	+	+	+	+	+
	Iki 30 m.	+	+	+	+	+	+
Lenkų kalba	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	+
	31–50 m.	+	+	+		+	
	Iki 30 m.		+	+			

Kalba, tarmė	Karta	Kalbos vartojimo sritys					
		Individualioji sritis	Privačioji sritis	Viešojoji sritis			
				Kaimo bendruomenė	Oficialioji komunikacija	Bažnyčia	Mokykla
Baltarusių kalba	Nuo 51 m.		+	+			+
	31–50 m.	+	+	+			
	Iki 30 m.						
Rusų kalba	Nuo 51 m.		+	+	+		+
	31–50 m.		+	+	+		
	Iki 30 m.	+	+	+	+		

Vertikalusis (arba kokybinis) gautų rezultatų vertinimas rodo tarmės vertės mažėjimą, kuris koreliuoja su informantų jaunėjimu: vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai visose tirtose vartojimo srityse rečiau renka tarminį kalbėjimą negu vyresnioji karta (žr. 1 ir 2 pav.).

1 IR 2 PAV. Kalbinės nuostatos dėl tarmės ir bendrinės kalbos vartojimo individualiojoje, privačiojoje ir viešojoje srityse (procentais)

Kitos šio tyrimo išvados:

1. Daliai informantų būdingas diglosinis bendrinės kalbos ir tarmės vartojimas, kurį suformuoja socialinės kliūtys, pvz.: privačiojoje srityje – amžius (tėvų – vaikų, senelių – anūkų komunikacija), viešojoje srityje – išsilavinimas, socialinė klasė, socialinis atstumas (pažįstamų – nepažįstamų, oficiali – privati komunikacija).

2. Jei socialinių kliūčių nėra, tarmės pozicijos tebėra stiprios, ypač viešojoje – kaimo bendruomenės – erdvėje, kurioje ją palaiko paslėptasis tarmės prestižas. Tiek individualiojoje, tiek privačiojoje srityje tarmės vengiama dėl utilitarinių priežasčių: geresnė karjera, aukštesnis socialinis statusas asocijuojasi su bendrine kalba.
3. Atvirąją tarmės prestižą demonstruoja tik jaunesnioji karta, kuri linkusi tarmę įtraukti į savo kalbinių priemonių repertuarą, paversti ją savo tapatybės dalimi.
4. Tyrimas atskleidė sumenkusį slavų kalbų socialinį statusą. Jaunoji karta visiškai atsisakė baltarusių kalbos, iš viešosios srities traukiasi lenkų kalba, sumažėjo rusų kalbos socialinė vertė.
5. Išryškėjo informantų, gyvenančių daugiakalbiuose arealuose, kalbinė tolerancija bei akomodacinis elgesys: komunikacijos priemonę leidžiama rinktis pašnekovui.
6. Kas dešimtas (11 %) informantas nedeklaruoja lietuviškos tapatybės. Nedidelė dalis informantų (3 %) savo tapatybę sieja ne su kalbine bendruomene, o su gyvenamąja vieta. Tai – lokalsios tapatybės atstovai.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė Daiva 2005: Tarminis kalbėjimas: (galimi?) socialiniai kalbėjimų koreliatai. – *Lituanistica* 1(61), 38–47.
- Aliūkaitė Daiva 2010: Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus. – *Respectus Philologicus* 18(23), 41–57.
- Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Interneto prieiga: www.taikomojikalbotyra.lt.
- Auer Peter 2011: Dialect vs. standard: A typology of scenarios in Europe. – *The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide*, 485–500.
- Balčiūnienė Ingrida 2007: Gimtosios kalbos įsisavinimas. – *Kalbos kultūra* 80, 153–158.
- Dabašinskienė Ineta, Garuckaitė Raminta 2010: Kalbinis Kauno praeities ir dabarties savitumas. – *Miestai ir kalbos*, 231–249.
- Fishman Joshua A. 1991: *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Garrett Peter 2010: *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Girdenis Aleksas 2000: Tarmės ir mokykla. – *Kalbotyros darbai* 2, 249–253.
- Gudavičienė Eglė 2010: Sociolingvistinis Vilniaus miesto portretas. – *Miestai ir kalbos*, 207–229.

- Karaliūnas Simas 2008: *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kardelis Vytautas 2009: *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelis Vytautas 2013: Kalbų vartojimas rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. – *Lietuvių kalba* 8 (įteikta). Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.
- Kardelis Vytautas, Birutė Sinočkina, Wiemer Björn, Zielińska Anna 2003: Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (Raport z badań terenowych). – *Acta Baltico-Slavica* 27, 33–52.
- Kardelis Vytautas, Navickaitė Agnė 2006: Šiaurės rytų vilniškiai 1920–1930 m. Sociolingvistinės pastabos. – *Baltistica* 41(3), 489–496.
- Miliūnaitė Rita 2010: Kalbos prestižas ir jo planavimas. – *Kalbos kultūra* 83, 231–256.
- Nevinskaitė Laima 2010: Klaipėdiečio sociolingvistinis portretas: kalbų mokėjimas ir vartojimas Klaipėdoje. – *Miestai ir kalbos*, 251–267.
- Ramonienė Meilutė 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. – *Kalbos kultūra* 79, 137–147.
- Ramonienė Meilutė 2013: Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Interneto prieiga: www.taikomojikalbotyra.lt.
- Saville-Troike Muriel 1990: *The Ethnography of Communication. An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Trudgill Peter 1972: Sex, covert prestige and linguistic change in urban British English. – *Language in Society* 1, 179–195.
- Urbanavičienė Jolita 2010: *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Urbanavičienė Jolita 2011: Adutiškio – Kamojų arealas: kalbinė tapatybė lietuvių ir baltarusių paribyje. – *Kalbotyra* 63(3), 95–114.
- Vaicekauskienė Loreta, Sausverde Ėrika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1. Interneto prieiga: www.taikomojikalbotyra.lt.

Language attitudes of residents of Eastern and South-Eastern Vilnius (Vilniškiai)

SUMMARY

The research revealed a decreasing use of the dialect in the individual domain: 78% of the older generation, 50% of the middle generation and 15% of the younger generation informants think (calculate, speak to animals) in the dialect. In the private domain (family) the use of the dialect and the standard language is predetermined by the communication needs of different generations (grandparents – parents – children). In the group of the older generation the need for the standard language notably increases (54% of the informants use the dialect only and 25% – both the dialect and the standard language), whereas the informants of the younger generation – to the contrary – “come back” to using the dialect while talking at home (30% use the dialect only, 25% – both the dialect and the standard language). In public domain (village community) the use of the dialect and the standard language depends on familiarity-unfamiliarity between the communication act participants: 81% of the older generation, 65% of the middle generation and 60% of the younger generation representatives choose the dialect or the standard language interchangeably (based on the talker). In public domain the prestige of the standard language is directly proportional to the informants’ age – in offices, meetings, shops 15% of the older generation, 31% of the middle generation and 55% of the younger generation representatives use the standard language. The use of the standard language in church is even more frequent and is also related to the informants’ age: while praying or communicating with a priest, 26% of the older generation, 65% of the middle generation and 85% of the younger generation representatives use the standard language.

Nevertheless, it is impossible to unambiguously state that a negative attitude towards dialects is under formation (especially among the youth). The dialect is still: 1) common in many communication acts of individual, private and some public domains; 2) as distinct from the prestigious standard language, it is associated with intimacy, informality, familiarity; 3) the dialect is supported by a covert dialect prestige (indirect pressure from the village community); 4) a tendency of the young generation can be observed to include the dialect into the repertoire of their linguistic tools and to make it part of their local identity.

Įteikta 2013 m. lapkričio 4 d.

JOLITA URBANAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

jolitau@lki.lt